

19243

Микола Залізняк.

# ВЕЛИКА ІНДУСТРІЯ

на полудневій Україні.



Бібліотека  
АН УРСР

У ЛЬВОВІ, 1910.

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ПІД ЗАРЯДОМ К. ВЕДНАРСЬКОГО.

209-173-17/1150

338:6 (047.7)



01321781N

---

*Відбитка з II тому „Студій з поля суспільних наук  
і статистики“.*

---

Львівська бібліотека  
АН УРСР  
№ И

2006  
2013

~~10013~~

Микола Залізняк.



~~14-108~~

Львів. Бібліотека  
АН УРСР

## Індустрія на південній Україні.

В 1907 році вийшла в Брукселі дуже цікава книга, що докладно обговорює одну з важних сторін економічного життя України — „L'industrie dans la Russie Méridionale, sa situation, son avenir. Rapport présenté a M. le ministre de l'industrie et du travail de Belgique par Marcel Lauwick“. В передмові до своєї праці д. Льовеке пише, що він узяв ся до неї для того, щоб дати бельгійській суспільности повяте про правдиве положення індустрії на південній Україні; се зробив він з огляду на те, що публична опінія в Бельгії була занепокоєна подіями останніх літ в Росії й бояла ся, що вони можуть шкідливо відбитися на індустрії; сї їй побоювання були тим більше оправдані, що в російській індустрії (в величезній більшості на південній Україні) вложена одинадцята частина цілого рухомого капіталу бельгійської країни. У вересні 1906 р. поїхав він до Петербургу, а потім на південь України, де обїхав весь промисловий район, щоб мати можливість зробити й особисті спостереження. Результатом сих спостережень і студіювання матеріялу явила ся ся праця. Написана науково й з фактичним матеріалом, не подає вона вправді відомостей для останніх літ розвитку української індустрії, починаючи від р. 1907. Одначе зреферованне сеї зовсім невідомої й малоприступної у нас книги може мати вагу для дальшого досліджування розвитку індустрії на Україні. Було би бажано, щоб знайшли ся люди, котрі на підставі російських офіціяльних і неофіціяльних жерел, а також жерел бельгійських і французьких (звітів консулів бельгійського й французького) продовжили працю Льовека й захопили останні роки. Поки се одначе буде зроблене, подаємо реферат з праці Льовека.

Велика індустрія на південній Україні існує не більше, як тридцять літ. Перед тим внутрішній ринок заліза й стали ділили між собою Ураль, московська область і Польща. Так було не через те, що було невідоме мінеральне паливо в Донецькому басені, бо вже місцеві селяни при помочи примітивних способів добували

Львівська бібліотека  
АН УРСР  
№ 1-57894

руду в тих місцях, де жили виходили на поверхню землі. Але багатства басену не були досліджені методично й раціонально.

Що більше, навіть не знали про існування заліза на полудневій Україні.

Експедиція, організована великим уральським металургістом, Антоном Демідовим, онуком славетного тульського Демідова, й доручена в 1842 році Фердинанду Лепле (Le Play), професорови школи копалень (l'école des mines) в Парижі, відвернула всяку ініціативу від полудневої України. Лепле гадав, що експлуатація вугля в полудневій Україні має проблематичну будучність, а металургічна індустрія являється просто руїною.

„Для мене очевидно, писав він, що з часом і при певній витривалості можна буде в Донецькому басені фабрикувати чавун відповідної якості; але я не наслідився б твердити, що ця індустрія може дійти до великого розвитку; навіть сумнівно, чи вона може знайти досить сприяючі економічні умови для того, щоб з успіхом бороти ся проти продукції закладів, положених на берегах Оки, допливу Волги, або на Уралі. Індустрія заліза, при її теперішньому становищу, зможе й на далі в правительственных закладах бути головним споживачем угля. Та дуже мало імовірно, що ця індустрія зможе розвинути ся понад певні, досить вузькі межі. Таким чином не можна сподівати ся, що фабрикація або виріб заліза дасть можливість в великих розмірах і в ближшій часі поширити здобування кам'яного вугля в Донецькій області.“

Треба додати, що Лепле оглянув гамарні в Луганську, які російське правительство заснувало в 1792 році, видавши на се мільони.

„Се підприємство, казав він основане на хибній підставі, бо ще не можна досягнути фабрикування чавуну відповідної якості, навіть для очищення (affinage).“ Лепле дійшов до висновку, що в області Дніпра нема рудних жил, і зигнорував різні праці, що появлялись на початку XIX ст. й зазначували існування рудних верств в околицях Кривого Рогу.

Кінець кінцем експедиція Лепле відвернула індустріальну ініціативу від південної України на чверть століття й обмежила діяльність династії Демідова самим Уралом.

Будова залізниць дала могутний товчок до сотворення індустрії сталі на полудневій Україні. Російський уряд поробив замовлення рельсів на російських заводах, але після різних проб вони відмовили ся через брак добрих знарядь продукції. Таким чином Росія мусіла далі замовляти рельси за границею, не зважаючи на

зусилля, які зробило російське правительство, щоб запровадити в країні індустрію рельсів.

Саме при таких обставинах Англієць Джон Юз (John Hughes) наважився поставити гамарню на верствах Донецького угля й набув реальність — 22.000 десятин (24.000 гектарів) на границях Катеринославщини і Донщини, недалеко від убогих копалень. Правительство дало сьому підприємству субсидію: премію в 50 копійок від цуду чавуна або 81 франк від тони, аж до квоти 300.000 або 400.000 франків річно. Що більше, воно умовилося робити новому підприємству великі замовлення рельсів по ціні 2 р. 40 к. пуд, тим часом як вони коштують тепер тільки 1 р. 12 к.

Не зважаючи на ці субсидії й незвичайно корисні замовлення, в перші роки справи йшли лихо. Кошта продукції були дуже великі через дорожнечу палива й погану якість робочої праці. Опріч того, гамарня мусіла спочатку розвинути ся, щоб могли зменшити кошта продукції. Нарешті здобута руда була вбога й дорога.

Раптовний розвиток підприємства Юза починається від доби, коли проявився факт, котрому призначено було мати рішачий вплив на його соціальне існування й величезну важність для розвитку індустрії на Україні.

Залізна руда (*les chistes ferrugineus*) коло Кривого Рогу, відкрита давніше геологами, нарешті остаточно вийшла з забуття, завдяки ініціативі великого властителя Олександра Поля, попертого французькими капіталами. Експльоатація почала ся в 1881 році, але основатель незабаром помер позбавлений засобів і не знаючи про успіх, який його ініціатива забезпечила для місцевої індустрії. Французьке товариство копалень і рудопалень (*hautes fourneaux*) в Кривому Розі, що повстало для експльоатації концесій Поля, являється найпершим. В 1885 році Товариство Юз набуло землю під копальні коло Кривого Рогу. З сього часу починається доба дивіденд. Раптовне відкриття мінеральних багатств в області Кривого Рогу дало могутній товчок розвитку індустрії в цілій області Дніпра й Донця.

Товариство Cockerill, котре одержало гарну копальняву концесію, утворило разом з варшавськими сталетопнями Дніпровське металургічне Товариство. Рудню заложено над Дніпром. Нове товариство, яке мало досить ширску програму й розпоряджало значним капітелом, мусіло користати з донецького вугля. Російське правительство платило йому премії 20 коп. від цуду виробленого чавуну. Опріч того воно забезпечило йому корисні умови при будові своїх залізниць. Після короткого часу трудностей, підприємство

почало давати зиск, а під час періоду великих залізничних будов й індустріальної експансії зробило ся чудовим підприємством, яке знав цілий капіталістичний світ. Величезні зиски, які давало Дніпровське Товариство, муіли викликати конкуренцію. Брянське Товариство (повстало після 1878 р. в Бежиці Орловської губ., де виробляло матеріал для залізниць і листову сталь) заложило свою гамарню коло Катеринослава для фабрикації чавуну і стали.

Через кілька років повстав цілий ряд гамарень для використання високих цін, що стояли на залізні виробі.

В 1891 році повстало велике Донецьке Товариство гамарень і сталетопень в Дружковці, засноване гуртом капіталістів, які заснували давніше Товариство Гута-Банкова в Польщі. Потроху степ почав оживлювати ся. Повстало Центральне Донецьке Товариство (la Société du Centre de Donetz) в Алмазній, котре заснувало велику копальню вугля (charbonnage) в Кадіївці, до котрих вона незабаром долучила дві рудотопні в Алмазній.

В 1895 році повстало два важні металургічні підприємства — в Юривці й Російсько-Бельгійська Металургія. Ся друга була заснована заразом для експлоатації рудних жил Кривого Рогу і для важної верстви вугля (charbonnage), що була коло самої заводу. На початку 1896 року приходить Товариство рудотопень в Ольховій (Société des Hauts Fourneaux).

Роки 1896 і 1897 були роками найбільшого виробу заліза. Фабрикація чавуна давала в сі часи зиску від 30 до 35 на 100. Новозасновані заводи не встигли ще зменшити цін; найкращим доказом сього являєть ся безпосередний успіх Русько-Бельгійського Товариства, Юривки й Ольхової. Не зважаючи на раптовне збільшене засобів продукції російської залізної індустрії, здавало ся, що вона ще не заповнена, бо повстали ще нові заводи: в Константиновці, Білій і Макіївці. Одначе наближала ся перепродукція. Протягом двох років повстали ще нові заводи, що почали використовувати рудні жили, відкриті в Керчі-Єнікале, на Кримському півострові. Ся руда, убога взагалі, давала мінімальний зиск. Одначе вона ніби зачарувала людей; завдяки сим чарам повстав великий завод в Таганрозі і в 1897 р. ще більший завод — de la Providence Russe. Американці також вмішали ся сюди і заложили підприємство Нікополь-Маріуполь.

Місто Керч уступило свої права на експлоатацію своїх рудних земель, під умовою, що рудотопні будуть побудовані на місці; до сеї справи взяло ся Брянське Товариство і заложило в 1899 р. Товариство рудотопень в Керчі.

Утворення цих трьох великих заводів більше ніж на чверть збільшило продуктивність українських рудотопень.

Ново-засновані рудотопні Макіївки, Ольхової, Верхне-Дніпровська, Краматорського і Константинівки теж збільшили на чверть продукцію України. Таким чином, протягом двох років ся продукційність збільшила ся на половину! Протягом цього часу давніші заклади також збільшували свою продукцію, щоб як найкраще використати високі ціни. Та нарешті чаша була наповнена; і справді, продукція чавуну в 1900 році була вдвоє більша від продукції в 1897 р.

Російський ринок не міг витримати цього кольосального збільшення продукції, і ціни почали страшенно швидко упадати. Вибухла криза, після котрої в Донецькому басені не повстало жадного більшого підприємства. Бельгійці і Французи припинили свою екстензивну діяльність і всю увагу звернули на зміцнення захитаних підприємств і реорганізацію тих, які впали.

Індустріальна горячка (бум) перед кризою захопила не лише металургію, а інші індустрії, бо металургія була лише нагодою до утворення нових підприємств, і насамперед сумежних з угольною й металургічною індустрією: машино-будівельні заводи, фабрики огнетревалих виробів, далі заклади різних виробів: емалевих, печених виробів, і т. д. Протягом цього часу Бельгійці заснували багато заводів для виробу скла і зеркал. Заводи для виробу скла в Донецькій; Бельгійсько-Руський завод для виробу зеркал; Полуднево-Рос. завод для виробу зеркал; Донецький завод для виробу фляшок і т. д. Останки кам'яно-угольної продукції дали поживу для нових заводів, що почали виробляти хемічні продукти.

Незабаром область діяльності розширила ся. Крім Донецької області звернено увагу на Харківщину, Одесу, Миколаїв, де повстали нові бельгійські і французькі підприємства.

Останні роки минулого століття були свідками величезного напливу європейського капіталу до полудневої України. Так представляє ся в найзагальніших рисах історія повстання і розвитку великої індустрії на полудневій Україні.

В дальшому викладі Льовек ставить питання: яка участь Бельгійських і взагалі чужоземних капіталів у сій індустрії. Поглянемо ж, як відповідає він на нього на підставі цифрового матеріалу.

Докладне обчислення, каже Льовек, чужоземних капіталів, вложений в українську індустрію, тяжко зробити, бо не виразно зазначені границі національних капіталів. Кожде бельгійське товариство не конечно удержуєть ся бельгійськими капіталами і навпаки, Бельгійці часто ангажують свої капітали в французських або російських підприємствах. Деякі публіцисти бельгійські вже пробували обчислити бельгійські капітали, вложені в Росії взагалі і особливо на Україні. Льовек цитує між ними працю I. Cordeweener'a — „La crise industrielle russe“, що вийшла в Брюселі в 1902 р., котру він уважає за найкращу. Свої обчислення він і робить на підставі сеї праці, доповнюючи її пізнішими даними. Кордвінер зробив свої обчислення, не звертаючи уваги на територіяльний розклад бельгійських капіталів. Льовек виключає з його статистичних обчислень підприємства на Півночі, в Польщі і в московському Районі. Таким чином обчислення Льовека відносять ся до української території, захоплюючи лише почасти московську індустрію (центрального чорноземного району). На сій території існують такі галузі індустрії.

I. Залізна індустрія (Рудотопні, сталетопні заводи й сумезні галузі: машинобудівельні заводи, цегельні, котельні і т. д.)

A. Товариства бельгійські. Усього налічуєть ся не менше як 26 бельгійських фірм, вписавих в 1901 році з національним капіталом 148,812.000 франків і 35,600.000 фр. облїгацій. До сих цифр, каже Льовек, треба додати аванси, зроблені сим філіяльним товариствам бельгійськими товариствами оснувателями. Кордвінер не зробив сього, може бути через те, що тяжко було відділити кредиторів бельгійських від чужих. Одначе на думку Льовека се конче треба зробити, бо се обчислене має вагу для точного обчислення бельгійської екстензії на Україні.

В сій рубриці знаходимо насамперед Société de Providence russe, що містять в собі 50 мільонів бельгійських грошей. Сюди треба ще додати, що воно взяло від 5 до 6 мільонів франків авансу від бельгійського Провидіння. Те саме можна сказати про франкоруські заводи, які сильно підтримувало la Métallurgique. Скільки-ж виносять сі видатки?

Бельгійські підприємства абсорбували від 220 до 230 мільонів. Не рахуючи бельгійських кредиторів Кордвінер дає цифру — 184 мільони 412 тисяч франків. Сюди Льовек додає ще:

Верфі в Миколаєві: 7,600.000 франків привілейованих акцій.

Заводи в Тарецькому: 1,500.000 франків привілейованих акцій.



Фабрики емальованого начиння в Луганську: 600.000 франків привілейованих акцій.

Рудотопні в Ольховій: 2,500.000 франків облігацій.

Руське Провидінне: 6,000.000 франків привілейованих акцій.

Залізопрокатні заводи (Tölerie) в Константиновці: 1,000.000 франків акцій.

Усього разом: 19,200.000 франків.

Таким чином, не рахуючи бельгійських кредиторів, одержуємо цифру 203,612.000 франків.

Яка-ж доля сих двадцяти шести товариств? Криза про яку ми вже згадували, дуже тяжко відбилася на них. 8 товариств ліквідувало свої справи, абсорбувавши 28,250.000 фр.; деякі перестали розвивати ся й їх акційний капітал можна уважати страченим — вони забрали коло двадцяти мільонів. Деякі товариства піддали під судову адміністрацію — на них загинуло шістнадцять мільонів і т. д. Лише деякі, як от Товариство рудотопень в Ольховій і залізопрокатні заводи в Константиновці добре витримали. Таким чином загальний білянс бельгійських товариств представляєть ся досить сумно. Вижило лише дванайцять підприємств, що забирають около сто десяти мільонів. Майже стільки по всякій правдоподібности загинуло.

В. Товариства російської форми. Ся рубрика налічувала в 1901 році чотири товариства, засновані й проваджені Бельгійцями; вони володіють акційним капіталом в 81,500.000 фр. і 31,000.000 фр. облігацій; сюди треба ще додати збільшене капіталу Дніпровського Товариства, яке виносить 8 мільонів франків. З сих товариств гірше стоять Дебальцівське Товариство й Металюргічне Товариство в Таганрозі. Зате добре розвивають ся Дніпровське Товариство і Русько-Бельгійське Металюргічне Товариство. Вони дають добрі зиски від вложеного капіталу: перше розділює дивіденди з 12%, друге з 9%. Крім сих товариств, майже виключно бельгійських, треба згадати ще Товариство в Юрівці, Нікополь-Маріуполь, де також заангажовані значні бельгійські капітали.

Що до камяно-вугольної промисловости, вона налічує 15 підприємств бельгійської форми, що забрали 92,500.000 фр. акційного капіталу і 43,500.000 фр. в облігаціях — не рахуючи дуже великих позичок в Бельгії. Не оповідаючи докладніше про стан сих підприємств<sup>1)</sup>, скажемо лише, що на думку Льовека треба уважати за втрачені 6 товариств з капіталом в акціях і облігаціях около

<sup>1)</sup> Про се див. Льовек, ст. 23—24.

65, 70 мільонів. Нарешті в інших сумезних галузях промисловости загинуло бельгійських капіталів около пяти з половиною мільонів.

Усього-ж індустрія металюргічна, вугольна й сумезні, заведені Бельгійцями на Україні, забрали капітал 425 міль. франків. Сюди треба додати ще аванси, видані товариствами-матерями або бельгійськими банками, а також суми, заплачені бельгійськими акціонерами за асекураційні премії. На думку Льовека, можна без перебільшеня лічити на сі дві точки сто мільонів. Таким чином маємо вже 525 міль. бельгійського гроша. Крім сього 31 міль. вложено в шість підприємств для виробу шкла і зеркал, далі коло 30 міль. забрали копальні заліза. Таким чином усього в індустрію на території полудневої України вложено шістьсот двадцять пять мільонів бельгійського гроша.

Та се ще не все. Пригадаймо, що в руках Бельгійців в дуже богатых містах монополь на трамваї. Сі підприємства забрали коло сотки мільонів бельгійського гроша; з них особливо добрий висек дають — каже Льовек — підприємства в Харкові, Катеринославі, Одесі, Києві і т. д., отже ті, що находять ся українській території<sup>1)</sup>.

Війна на далекому Сході не дезорганізувала праці в області продукції заліза. Вона навіть сприяла заводам для будови льокомотив і вагонів. Зате політичні події 1905 року мали незвичайно лихий вплив на індустрію і продукцію Донецького басену через численні страйки, загальне напружене; на вивіз через загальний залізничний страйк, що тяг ся протягом пятацяти днів.

На підставі статистичних даних „Бюро промышленниковъ Юга Россіи“ и „Комитета распределенія вагоновъ“, який організує в Харкові індустріальні транспорти в Донецькій області, Льовек пробує вяснити лихий вплив, який зробили на Донецьку індустрію політичні події 1905 року.

Перед кінцем 1905 року попит на виробу був добрий; тоді ще було досить спокійно, а через се не було й знижених цін. Навпаки, кінець японської війни і даруване конституції ворожили добру будучність і для індустрії. Та тут почали ся події листопаду, прелюдія доби повстань, карних експедицій, революції й контрреволюції.

Агітація, що провадила ся перед приголошенем конституції скрізь, відбїла ся і на Донецькому байсені. Тим часом як продук-

<sup>1)</sup> Льовек, ст. 26.

ція чавуну в першому кварталі 1905 року виказувала в порівнянні з першим кварталом попереднього року дефіцит в 3%, у жовтні зменшене доходило до 10% (8,436.000 пудів замість 9,270.000). Подібне зменшене бачимо в вивозі чавуну. Коли його продукція зменшилася на 800.000 пудів, донецькі заводи мусіли зменшити продаж, щоб не обмежувати продукції своїх сталетопень (aciéries).

„Грудень — каже Льовек — характеризують ся цілковитою дезорганізацією всіх коліс російського життя. Великий страйк залізничників і в супроводі страйку служащих на пошті й телеграфі бушує рівночасно з повстанцями і боротьбою національностей“. Цитуємо се місце для характеристики, яке вражінне зробив на бельгійського обсерватора революційний рух на окраїнах.

Рух проявляє ся в цифрах так: замість 9,595.000 пудів продукція чавуну в грудні ледве виносила 5,681.000 пудів. Зменшене виносило коло 40%. Продукція обробленої сталі виносила 2,565.000 пудів замість 3,930.000 пудів; зменшене — 34%.

Таким чином останній квартал 1905 року минув при незвичайно нещасливих обставинах і поплутав усі обрахунки відносно продукції і вивозу, зроблені на підставі досить доброго результату, який дали перші дев'ять місяців. Ся статистика для останнього кварталу 1905 р., яку дав нам „Комитетъ промышленниковъ Юга Россіи“ потверджуєть ся відомостями, які дав „Комитетъ распредѣленія вагоновъ“ у Харкові, що організує транспорт палива, руди, соли й иншого на лініях Катерининській, Харково-Севастопольській и Харково-Миколаївській.

В той час як для перших дев'яти місяців року зменшене виносило 3.67%, в четвертім кварталі зменшене дійшло вже 25% для вугля, 38% для шлаків, 49% для залізної руди, 47% для соли. Пересічний процент зменшеня виносить 32%.

Рік 1906 не був таким чином нормальним роком для розвитку української великої індустрії. Представимо ж тепер на підставі статистичних даних бюро українських промисловців продукцію в полудневій Україні, починаючи від 1900 року, коли загальна індустріальна криза почала ускладнювати ся чинниками політичного характеру.

Харківське бюро дає такі цифри:

	Продукція руди:	Чинні гуты:
1894	27,370.337 пудів	—
1899	82,655.534 „	—
1900	91,938.302 „	—

1901	91,879.051	"	—
1902	84,272.815	"	—
1903	83,454.303	"	39
1904	110,905.400	"	36
1905	103,194.593	"	33

Продукція заліза в Донецькому басейні завжди була мінімальна, вона проявляла навіть виразну тенденцію до зменшення з року на рік, тенденцію, яка зрештою існувала в цілій державі. Відносно цього ми маємо такі цифри Міністерства Торговлі і Промисловости :

1894	2,536.279	пудів
1899	3,438.176	"
1900	5,113.532	"
1901	1,949.199	"
1903	1,442.393	"

Починаючи від 1904 року ми не маємо окремої статистики для продукції заліза, вона подається разом з продукцією сталі. Відносно продукції сталі в болванках маємо такі цифри :

1894	15,680.169	пудів
1899	58,411.265	"
1900	70,677.201	"
1901	73,135.953	"
1902	68,946.233	"
1903	76,530.536	"
1904	88,277.121	"
1905	88,056.469	"

Оброблені вироби з сталі представляють ся в таких цифрах :

1902	55,475.524	пудів
1903	67,545.567	"
1904	71,867.792	"
1905	72,809.086	"

Сі цифри дають можливість констатувати, що зріст залізної продукції був постійний, не зважаючи на кризу. Не зважаючи на величезне збільшене продукції, (продукція чавуну збільшилася ся в шість разів, а сталі в пять), що відбуло ся протягом часу від 1894 до 1900 р., все ще знайшов ся спосіб піти наперед, після деякої перепинки. Сей поступ мав загальний характер, бо відносив ся і до сирових і до оброблених продуктів. Добування чавуну переходять від мінімуму 83 мільони пудів до 110 мільонів, зменшивши ся в 1905 році до 103 міль., головним чинном з причини страйків останнього кварталу, й стративши коло пяти мільонів ста тисяч пудів.

Повстає питання, чи се правильне збільшення продукції Донецького басену викликало відповідне зменшення продукції інших басенів, чи набутки одного не були лише компенсацією страт другого. Для в'яснення цього питання наводять Львек такі цікаві таблички:

Продукція чавуну в Росії:

	Урал.	Польща.	Ціла Росія.
1894	28,749.478 пуд.	10,745.479 пуд.	81,347.077 пуд.
1899	40,319.039 "	18,655.714 "	165,369.309 "
1900	43,968.908 "	18,116.079 "	179,107.648 "
1901	42,212.567 "	19,643.038 "	175,016.867 "
1902	39,027.830 "	17,069.036 "	158,618.124 "
1903	34,573.204 "	18,656.416 "	151,879.165 "
1904	39,941.405 "	22,816.244 "	180,130.814 "

Продукція сталі в Росії:

	Сів продукти		Оброблені продукти		Ціла Росія	
	Урал	Польща	Урал	Польща	Сів-продукти	Оброблені продукти
1894	28.263	12.023	20.901	9.746	79.731	60.530
1899	37.037	20.079	26.763	14.452	137.001	106.998
1900	38.392	21.534	29.654	14.729	158.553	132.540
1901	41.549	23.093	29.198	16.989	165.032	122.556
1902	39.984	19.246	27.589	15.678	150.000	112.248
1903	38.969	22.878	29.803	18.735	165.723	133.235
1904	39.371	27.263	33.062	22.058	185.990	162.929

Звідси ми бачимо, що Урал і Польща, найбільші доставники чавуну по Донецьким басені, дуже збільшили свою продукцію протягом 1899—900 року, але після цього зріст припинив ся. Що до продукції для цілої Росії, вона, як показує перша табличка більше ніж подвоїла ся від від 1894 до 1900 року, але далі протягом двох років зменшила ся на 27 міл. пудів, або коло 15%; на рік 1902 припадає найбільше зниження.

Сі дуже інструктивні таблички показують, що залізна продукція Донецького басену незвичайно збільшилася ся; вразом свідчать вони, що Україна займає пануюче становище в російській залізній індустрії. „Коло двох третин чавуну, ревує Львек, більше як половина російської сталі виходять з двадцяти заводів, що споживають мінераль Кривого Рогу й Керчи. Дитина степу, вроджена ледви двадцять літ тому, змагає ся івально підкопати своїх

старих родичів. Вони ще бадьоро провадять боротьбу, але вже засуджені на занепад". Проте розвиток усіх трьох басенів ще зовсім не довершений; особливо се треба сказати про Україну. Урал і Польща могли би продукувати більше ніж продукують тепер. Так наприклад Бюро горних промисловців полудневої Росії думає, що відносно чавуну Урал в 1904 році продукував лише коло 70% того, що теоретично міг би продукувати. Що до стали в болванках Урал дає тільки 74% своєї ідеальної продукції, Польща — 77%. Що до оброблених продуктів Урал дає 80% того, на що він теоретично здібний, а Польща тільки 64%. Таким чином Урал, при існуючих закладах, міг би ще розвинути свою металургічну продукцію коло одної четверти, а Польща коло одної третини.

Супроти сього цікаво знати, яка ж продукційна здібність Донецького басену. Харківський статистик Дітмар каже, що продукуючи величезну скількість — 110 мільонів пудів чавуну (коло 1,850.000 тон) південь дає тільки 65% того, на що він теоретично здібний. Для півпродуктів з стали пропорція виносить 62%, для оброблених продуктів 64%. Таким чином різниця між реалізованою продукцією полудневої України й теоретичною здібністю до продукції більша, ніж у інших металургічних центрів Росії. Та що особливо важно, се те, що індустріальна ініціатива звернена тепер не на Урал і не на Польщу, де вона має менше виглядів, але на Україну. Крім того що року будують ся все нові й нові величезні й збудовані по останньому слову науки заклади, ще збільшуючи продукційну здібність полудневої України.

Нарешті наведемо міркування Льовека відносно промисловости уральської й української. „Урал, пише він<sup>1)</sup>, завдячував свою подавляючу висість як багатству своїх мінералів, так доброму становищу відносно палива. Лісові багатства, нагромаджені протягом віків, давали добре й дешеве паливо для металургічних товариств, власників величезних лісових просторів. Сюди треба ще додати відносно велику скількість дешевої робочої сили й утілізацію водяних течій. Довга традиція праці забезпечила виробам Урала всесвітню відомість. Чи треба пригадувати, що уже від часів Катерини II. уральський чавун вивозив ся на англійський ринок? Далі Урал спеціалізував ся в індустрії стали і особливо бляхи. Він і досі виробляє її найкраще; уральська бляха не оксидуєть ся, як інші. Таким чином Урал ставив своє пануюче становище зовсім не через брак замовлень, там впливали інші причини.

<sup>1)</sup> Ст. 71—73.

Паливо, таке економічне колись, все дорозшає через вичерпування лісових запасів, котрі не відновлюють ся в відповідній мірі. Що більше, багато закладів постаріло ся і не має відповідних поліпшень, бо промисловці не дбають про се, спочиваючи на легко здобутих лаврах. Тим часом на півдні появив ся могутній конкурент, а поліпшення способів комунікації наблизило його до центру країни й дозволило зайняти головне місце.

Сї несприятелі для Уралу чинники з часом лише зростають. Вирубаний ліс не буде скоро відновлений і заробітна плата збільшуват ся; тому ціна чавуну на Уралі має тенденцію збільшувати ся. Старовинна патріархальна, навіть потроху феодальна індустрія Уралу з часом мусітвме дати місце модерній, капіталістичній індустрії Полудневої України. Її величезні заклади мають перед собою широке поле, перше ніж дійдуть до теоретичного максімуму, на який вони здібні.<sup>4</sup>

В розділі IV своєї праці Львек ставить таке питання, чи має металургічна індустрія на полудневій Україні елементи, потрібні для її доброго розвитку. Сї елементи для металургії такі: можливість здобувати при сприяючих умовах залізо і вугіль, особливо кокс, присутність в відповідній кількості робочих рук, досить освічених для того, щоб виконувати як слід різні продукційні чинности. Крім того, каже він, успіх чи неуспіх кожного підприємства залежить від розміру загальних видатків, фіскальних оплат і цін. З сих різних точок і розглядає він в дальших розділах становище металургії на полудневій Україні<sup>1)</sup> Як бачимо, зміст сих розділів дуже цікавий, одначе заразом вже зовсім перестарілий і маз тепер хіба історичний інтерес. Богато явищ економічного життя полудневої України, про які тут згадано, під час перебування Львека на Україні лише зароджували ся (на пр. товариства Продуголь, Продамет і ин.) й виявили себе як слід далеко пізніше. Тому ми й лишимо

<sup>1)</sup> Ось зміст сих дальших розділів: V. — Робочі руки. — Заробітна плата. — Робітничі бюджети. — Артелі. VI. — Загальні видатки. — Фіскальні оплати. — Соціяльне законодавство. — VII. — Споживанє. — Товариства для продажі. — Їх вплив на ціни металургічних продуктів Півдня. — Місцева клієнтеля. — Її географічні райони. VIII. — Вивіз металургічних продуктів. — Способи полекшити його. — Великі публичні роботи в Росії. — Водяні дороги. — Копали. IX. — Перевоженя по залізницям. — Криза транспортова. — Причини її й ліки. — Урядженє залізниць в будуччині. — Концесії. X. — Економічна будучність Росії й індустрії на Півдні. — Бельгійська експанзія в Росії. — Її раціональне утворенє. Висновки.

сі розділи на боці, а подамо тільки сумаричний огляд мінеральних багатств полудневої України.

На першому місці треба поставити Кривий Ріг. Його мінеральна продукція представляла ся:

1902 рік	112,860.756	пудів	або	1,881.020	тон
1903 „	113,385.991	„	„	1,889.766	„
1904 „	152,994.060	„	„	2,559.900	„

Се величезні цифри, каже Львек, особливо коли пригадати, що давніші шахти французького або Дніпровського Товариств експлоатують ся вже більше як двадцять літ. Деякі шахти французького товариства дали вже коло трьох мільонів тон і все ще не вичерпали ся. Усього ж кубічна кількість заліза здобутого в криворозькому окрузі в кінці 1901 року досягала цифри 13,680.077 тон. По роках маємо такий розклад:

1885	3.200	тон	1897	1,654.101	тон
1887	13.200	„	1898	1,973.245	„
1890	376.750	„	1899	2,611.663	„
1895	754.000	„	1900	2,784.600	„
1896	1,115.460	„	1901	2,253.868	„

Ми бачимо з сеї таблицки, як кольосально збільшила ся (в шість разів) криворозька продукція за час від 1890 до 1901 року. Правда, після 1900 року спостерігаєть ся деяка стагнація, навіть зменшення продукції підчас кризи 1902—1903 років, одначе далі йде поволи збільшення. Таким чином, коли ми до цифри загальної кубічної кількості заліза, здобутої з кінцем 1901 року, додамо відповідну цифру за рр. 1902—1904, то будемо мати, що за час від 1885 року до 1904 здобуто тут 20,061.071 тон. При погляді на сю величезну цифру повстає питанє, чи не вичерпають ся незабаром запаси мінералу в Кривому Розі. Обчисленє сих запасів зробив Cordeweener<sup>1)</sup>. Він поділив їх на дві частині — одні можна експлоатувати під голим небом, другі при помочи шахт. Перші він обчислює на 50 мільонів, другі на 15 міл. тон, не рахуючи непевних або недосліджених верств. Відтягши коло 10 мільонів тон, здобутих після того часу, як зроблено сі обчисленя, „лишить ся, каже Львек, з початком 1907 року ще від 54 до 55 мільонів тон до здобути“. Приймаючи, що пересічне річне споживання вносить 2.500 тон, мінерал Кривого Рогу може підтримувати металургію полудневої України ще протягом двадцяти років, що найменше.

<sup>1)</sup> Cordeweener — La crise industrielle russe, Bruxelles, 1902, Manceaux.



Крім Кривого Рогу вже від деякого часу експлуатують ся запаси Корсак-Могилы, а крім того величезна територія між нею й Кривим Рогом<sup>1)</sup> (чотири рази більша від експлуатованої території) лишається ще цілком дівачою. Експлуатацію рудних багатств Корсак-Могилы розпочало Російсько-Бельгійське Товариство. В 1896 році воно купило у болгарської колонії Мануйлівки 200 гектарів і заплатило за се готівкою 500.000 рублів. Тепер се товариство добуває що року пересічно від 500.000 до 600.000 пудів, або 10.000 тон. Руда тут також дуже богата, одначе верстви трохи тоньші. Cordeweener обчислює загальний запас руди сеї в 8 мільонів тон.

Дуже велике значінє мають також руди, що добувають ся коло Керчи, хоч вони тут далеко гіршої якості. Ось цифри споживання керченського мінералу:

1897	1,240.895 пудів	1902	19,532.819 пудів
1898	1,399.263 "	1903	14,391.043 "
1899	11,307.891 "	1904	14,846.309 "
1900	13,000.000 " (прибл.)		

Нарешті скажемо ще про добуване залізної руди в Донецькому басені. Вона представляється ся так:

1896	5,449.363 пудів	1900	10,000.000 пудів (прибл.)
1897	8,904.235 "	1902	7,424.000 "
1898	7,604.199 "	1903	8,520.791 "
1899	10,999.896 "	1904	5,088.780 "

Таким чином бачимо, що значінє залізних руд Донецького басену останніми роками зменшується ся.

Крім залізної руди полуднева Україна має ще багаті верстви марганцевої руди, особливо коло Нікополя. Вони мають велике значінє для виробу марганцевого заліза, котре має добрий збут за границею. Здобуване марганцевої представляється ся так:

1902 — 2,740.753 пуд.; 1903 — 2,050.999 пуд.; 1904 — 3,618.504 пуд.  
Виробляло ся марганцевого заліза: в 1904 р. — 1,160.000 пудів, в 1905 — 1,354.000 пудів.

Ми оглянули коротенько залізні багатства полудневої України й прийшли до висновку, що їх вистане ще на довгий час. Тепер скажемо ще кілька слів про її вугольні багатства.

Про існування вугля в Донецькій області знали давно. Ще перед тим, як повстали могутні анонімні товариства для методич-

<sup>1)</sup> Просторінь ся виносить коло 350 кілометрів.

ного і наукового здобування вугольних багатств, з них користала місцева шляхта або селяни. Навіть досі величезні товариства, узброєні найдосконалішими знарядями, не знищили примітивних способів здобування вугля.

Російська індустрія довгий час споживала польський вуголь. Домбровський округ, що лежить коло шлезької границі, постачав до 1870 року більше як половину вугля, продукованого в Росії. Від сього часу ситуація міняєть ся — змицнюєть ся могутність донецького басену. Сей початок нової доби в житю сумних степів відзначаєть ся в 1873 р. повстаннем закладу Юза, а далі, в 1878 р. брянських заводів. Протягом цілого десятиліття провадила ся боротьба між Донецьким басеном і Домбровою, аж врешті Донець переміг свого противника. Ось які цифри з сього приводу знаходимо в праці Дітмара<sup>1)</sup>:

Роки	Донець	Домброва	Ціла Росія
1870	55,600.000 пуд.	20,200.000 пуд.	42,355.000 пуд.
1871	20,500.000 "	18,400.000 "	50,527.000 "
1872	36,300.000 "	18,200.000 "	66,295.000 "
1873	37,763.000 "	20,495.000 "	71,586.000 "
1874	34,989.000 "	24,550.000 "	78,795.000 "
1875	50,861.000 "	24,903.000 "	103,772.000 "
1876	58,458.000 "	27,668.000 "	111,299.000 "
1877	49,911.000 "	37,378.000 "	109,137.000 "
1878	69,070.000 "	65,320.000 "	153,981.000 "
1879	76,498.000 "	66,250.000 "	178,238.700 "
1880	86,347.000 "	78,448.000 "	200,784.000 "

Таким чином в 1880 році Росія здобувала тільки 3,420.000 тон вугля, з них на Донець припадали дві пяті й на Домброву також дві пяті. Протягом десятиліття від 1870 до 1880 р. здобування вугля в Росії збільшило ся в пять разів; протягом дальшого десятиліття воно подвоїло ся. Протягом десятиліття перед 1900 роком продукція вугля зросла в два з половиною рази в порівнанню з попереднім десятилітєм і в двадцять пять разів в порівнанню з десятилітєм перед 1870 роком. Події дальших років — економічна криза, війна й криза політична припинили сей зріст на який час.

Хтож найбільше скористав з сього кольосального розвитку вугольної індустрії? Донецький басен давав:

<sup>1)</sup> Каменно-угольная промышленность, Харків, 1906.

1870	15,600.000	пудів
1880	86,347.000	"
1890	183,248.000	"
1900	691,470.000	"

Таким чином бачимо величезну прегресію від 1 до 6 за час 1870 до 1880 р. і від 1 до 8 за час від 1880 до 1900 р.

Донецький басен продукував в:

1870	36.83%	рос. вугля
1880	43.00	" " "
1900	68.93	" " "

З сього випливає, що величезний розвиток вугольної промисловости мав місце головню в Донецькому басені.

Нарешті цифри в 1904 року показують, що Донецький басен здобував 803,340.000 пудів (13,389.000 тон) або 67.81% всеї російської продукції; Домброва — 287,000.000 пудів (4,783.000 тон) або 24.23% цілої продукції. Цифри для цілої Росії — 1.184,783.000 пудів або 19,746.000 тон.

„Тільки розвиткови залізної індустрії на полудневій Україні, каже Льовек, і приходиови чужоземних капіталістів, що заступили перестарілі способи здобування могутними анонімними товариствами з новішими приладами, завдячує вугольна індустрія Донецького басену свій величезний прогрес, який ми тільки що сконстантували й який переходить все, що коли тільки бачили в Європі“.

Одначе, не зважаючи на таке збільшення вугольної продукції і на уживання в великій скількості ліса й нафти, яко пального матеріялу, Росія все ще купує вугіль за кордоном, головню в Англії. Сей довіз вносить коло 13—14% цілої консумції і в цифрах в 1900 році вносив 240,041.000 пудів, а в 1904 р. — 192,900.000 пудів. Таким чином в Росію приходить річно коло 3,200.000 тон чужоземного вугля. Порти Балтійського моря забирають більше як три чверти сього довозу, або 2,340.000 на 3,035.000 тон в 1903 р. Частину вугля довозять з Німеччини залізницями; в 1903 р. сей довіз вносив 600.000 тон. Натомість довозу вугля через порти Чорного або Азовського моря майже не має, з огляду на високе ціло. Таким чином чужоземний вугіль не має ніякого значіння для полудневої України, і вона не боїть ся його конкуренції.】

Але чи на довго вистане вугольних запасів для української індустрії. Донецький басен ділить ся на два неоднакові округи — камяного вугля на сході й антраціту на заході. Хоча антрацітні жили тут дуже добрі й важні, одначе їх експльоатація досить обмежена. Так наприклад продукція антраціту дійшла:

~~14.108.~~

Львів. Бібліотека  
АН УРСР

11-57894

В 1901 р.	до 64,533.741 пудів	або 10.28%	усього здобування вугля
" 1902 "	" 57,982.990 "	" 9.35 "	" " "
" 1903 "	" 70,285.390 "	" 11.25 "	" " "
" 1904 "	" 75,192.616 "	" 9.71 "	" " "

Десять десятих усього палива Донецького басену дає кам'яний вугіль. Дітмар зібрав такі цифри:

Роки	Ціла продукція (включно з антрацитом)
1901	628,337.838 пудів
1902	619,858.524 "
1903	624,958.001 "
1904	714,903.900 "

З них припадає:

Роки	на довге полумя	на газ	до машин	на кокс	низька сорта
1901	101,000.816 п.	52,136.808 п.	50,571.841 п.	352,835.142 п.	7,239.400 п.
1902	93,715.949 "	40,283.004 "	70,813.983 "	351,647.423 "	5,410.175 "
1903	121,969.944 "	22,753.419 "	60,404.910 "	346,172.822 "	3,371.516 "
1904	152,246.644 "	23,957.414 "	63,950.413 "	455,366.287 "	4,188.516 "

Таким чином:

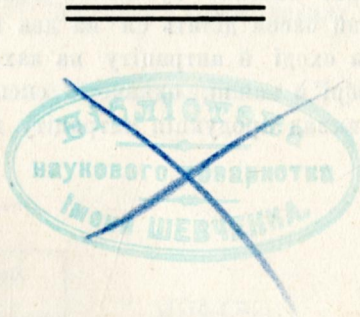
Вуголь з довгим полуем	забирає 19.65%	цілої продукції
" на газ	забирає 3.09 "	" " "
" до машин	8.25 "	" " "
" на кокс	58.76 "	" " "
" низшої сорти	0.54 "	" " "
Антрацит	9.71 "	" " "

Найбільшу частину здобутого вугля забирає коксовий вугіль, і його виріб зростає незвичайно, як про се свідчить отся табличка:

Виріб коксу:

1895	508.402 тон
1896	563.114 "
1897	799.188 "
1898	1,225.911 "
1899	1,698.344 "
1900	2,238.392 "

В 1901—2 роках сей виріб був зменшив ся наслідком загальної кризи, але далі знову зріс.



345508

И 57.894

Вийшли і продають ся в книгарні  
„Наукового Тов. ім. Шевченка“  
такі книжки:

- Микола Залізняк. Король та народ. (Оповід.  
про англійську революцію). У Львові, 1908.  
Ціна 6. сот. Стор. 16.
- Йогож. Велика селянська війна 1525 року.  
У Львові, 1908. Ціна 6 сот. Стор. 16.
- Йогож. Як французькі селяне собі землю добу-  
вали. У Львові, 1909. Ціна 6 сот. Стор. 16.
- Йогож. Оповідання з історії української землі.  
У Львові, 1909. Ціна 40 сот. Стор. 64.
- Йогож. Російська Україна й її відродженє.  
У Львові, 1910. Ціна 40 сот. Стор. 72.
- А. Бах. Цар-Голод. Переклав М. Залізняк. У Льво-  
ві, 1909. Ціна 40 сот. Стор. 90.
- Йогож. Економічні нариси. Частини I—III. Пе-  
реклав М. Залізняк. У Львові, 1910. Ціна 1 кор.  
80 сот. Стор. 248.
- Н. Биховський. Межі капіталізму в сільському  
господарстві. Переклав М. Залізняк. У Львові,  
1909. Ціна 1 кор. Стор. 144.
- А. Оляр. Від монархії до республіки. З фран-  
цузької мови переклав М. Залізняк. У Львові,  
1909. Ціна 40 сот. Стор. 64.
- Г. Моно. Метод в історії. З французької мови  
переклав М. Залізняк. У Львові, 1909. Ціна  
40 сот. Стор. 28.
- Е. Діркгайм. Соціольогія і соціальні науки.  
З французької мови переклав М. Залізняк.  
У Львові, 1910. Ціна 20 сот. Стор. 16.
- А. Чупров. Кооперація в сільському gospodar-  
стві. З російської мови переклав М. Залізняк.  
У Львові, 1910. Стор. 54. Ціна 40 сот.

**Ся книжка коштує 40 сот.**

МІЖСЯМ

19243

Микола Залізняк.

# ВЕЛИКА ІНДУСТРІЯ

на полудневій Україні.



Бібліотека  
АН УРСР

У ЛЬВОВІ, 1910.

НАКЛАДОМ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА.

З ДРУКАРНІ НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА  
ПІД ЗАРЯДОМ К. БЕДНАРСЬКОГО.

Два 173-174 50